

УДК 334.73

Гавліч І.

МІСЦЕ КРАЙОВОГО СОЮЗУ КРЕДИТОВОГО У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Проаналізовано діяльність Крайового союзу кредитового – фінансового та організаційного центру української кредитної кооперації Східної Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: кредитна кооперація, Східна Галичина, кредитні товариства системи «Шульце-Деліч» і «Райффайзен», «Крайовий Союз Кредитовий».

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Східній Галичині відбулось організаційне оформлення українського кооперативного руху – важливого чинника відродження духовної і матеріальної культури українського народу. Одним із його важливих напрямів стала кредитна кооперація, інтенсивний розвиток якої розпочався після заснування найбільшого кредитного центру в Львові та в усьому краї – Крайового союзу кредитового (КСК).

Історія його виникнення, становлення та розвитку ще не стала предметом окремого монографічного дослідження. Перші праці, присвячені загальному кооперативному рухові Східної Галичини, в яких згадана діяльність Крайового союзу кредитового на ниві української кредитної кооперації, належать А. Жуку [5], І. Витановичу [3], Г. Хоткевичу [24].

Сучасні вітчизняні історики С. Гелей [2], Р. Пастушенко [2], Ф. Коваль [16], спираючись на фактологічні дані, висвітлюють цю проблему детальніше.

Також інформацію про діяльність Крайового союзу кредитового на початку ХХ ст. знаходимо у тогочасній пресі (зокрема журналах «Економіст» і «Самопоміч») та статистичних звітах КСК. У них міститься численний фактичний матеріал, що наочно засвідчив зростання кількісних показників Союзу впродовж досліджуваного періоду.

Отже, беручи до уваги недостатнє наукове розроблення проблеми, метою даної статті є аналіз діяльності Крайового союзу кредитового наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. і його роль у становленні та розвитку української кредитної кооперації Східної Галичини.

У кінці XIX – на початку XX ст. західноукраїнські землі залишалися відсталими аграрними провінціями Австро-Угорської імперії. Дослідники зазначають, що тогочасну економіку краю характеризували, передусім, наявність залишків феодального землевпорядкування, гостре аграрне перенаселення, низький рівень урбанізації, критично низька частка промислового виробництва, вкрай неадекватна фінансовим можливостям селян заборгованість їхніх господарств лихварям і банкам, високі податки [17, 75].

Нагальна потреба дешевого кредиту, гостра необхідність подолати лихварство та суттєва підтримка, яку австрійська держава й місцева влада надавали кредитним товариствам, визначили провідну роль саме кредитної кооперації в українському кооперативному русі.

Заможніші прошарки українського населення, інтелігенція, дрібні урядовці відносили свої збереження до чужих кредитних установ (польських та єврейських). Українському громадянству необхідні були власні форми кредитних інституцій.

Саме тому після прийняття парламентом Австро-Угорщини кооперативного закону «О стоваришеннях заробкових і господарських» у 1873 р. у Східній Галичині завдяки діяльності греко-католицьких священників та товариства «Просвіта» почали виникати перші дрібні кредитні каси.

Організація кредитних кооперативів розпочалася в 1890-х роках із заснування міських кредитних кооперативів за зразком німецьких кооперативів Шульце-Деліча. Перше таке кредитне товариство – «Віра» – заснував у Перемишлі в 1894 р. Т. Кормош. Двома роками пізніше в селі Ляхівцях Богородчанського повіту створено перший український сільський кредитний кооператив типу кооперативів Райффайзена [2, 60].

Рух почав швидко поширюватися. «Кормошівки», як називали українці кредитні товариства на зразок кооперативів Шульце-Деліча, невдовзі були засновані в найбільших містах Східної Галичини: у Львові – кредитний банк «Дністер» при страховому товаристві з тією самою назвою (1895 р.), у Стрию – «Каса задаткова» (1894 р.), у Станіславові (нині Івано-Франківськ) – «Банк зв'язковий» (1895 р.), у Бережанах – «Надія» та ін. [16, 18].

Зростання кількості кредитних товариств зумовило створення українськими кооператорами в 1898 р. Крайового союзу кредитового, який об'єднав і підпорядкував собі значну частину українських кооперативів, став фінансовим та організаційним центром української кредитної кооперації Східної Галичини.

Ініціатором заснування цієї інституції виступило страхове товариство «Дністер», що на засіданні своєї Надзірної Ради 25 вересня 1896 р. доручило Дирекції виступити з ініціативою заснування «Союзу Задаткових Товариств». Два роки тривала підготовча робота, і 3 травня 1898 р. ініціа-

тори зібралися на збори, де схвалили статут спілки й обрали комітет (із д-рів Я. Кулачковського, К. Левицького, С. Федака) для створення товариства. Головний засновник цієї установи і довголітній її керівник К. Левицький згадував, що в ініціаторів створення Крайової кредитної спілки не було єдиної думки щодо призначення майбутньої організації. «Одні були тої думки, щоби негайно засновувати і впровадити в життя КСК як центральну організаційну установу для всіх видів наших кооперативів з обов'язком нагляду їх діяльності і уділювання їм кредитів, щоби вдержати їх разом і в організованому ладі, а другі заступали таку думку, щоби наразі не засновувати КСК, а подождати, доки буде в нас значніша кількість кооперативів, і тоді вони самі приступлять до заснування своєї організаційної, кредитної і контрольної централі. Я заступав першу думку, і мені вдалося переконати моїх товаришів, що нам доцільніше мати відразу свою організаційну установу з засобами контролю і кредиту, бо інакше розлетиться ціла розпочата розбудова нашої кооперації...» [4, 2].

Перші загальні збори товариства відбулися на підставі зареєстрованого статуту 8 грудня того ж року. До товариства записалися 113 осіб, а його фонд становив 377 крон. Збори обрали керівні органи Союзу: надзірну раду, контрольну комісію та дирекцію. Головою надзірної ради став Г. Кузьма, начальним директором – К. Левицький [3, 142].

Із статуту КСК випливало, що основним завданням союзу була організація кооперативів усіх видів, які становили б основу для його діяльності. Поряд із цим до його функцій належали контроль за їх діяльністю і надання їм дешевих та вигідних кредитів. Займаючись парцеляцією (поділом землі на дрібні ділянки – парцели маєтків), союз сприяв селянству в придбанні землі [3, 142].

Крайовий союз кредитовий залишавсь організаційним центром української кооперації в Галичині, а також центральною касою всіх членських кооперативів до 1903 р. Саме тоді австрійський уряд видав розпорядження про обов'язкову ревізію кооперативів, зареєстрованих на підставі закону 1873 р. Тому в 1904 р. КСК передав функції контролю та організації кооперативів новій керівній установі української кооперації в Галичині – Крайовому союзу ревізійному, завданням якого було дбати про розвиток союзних кооперативів, перевіряти їхнє діловодство, збирати й оголошувати статистичні дані про їхню діяльність і видавати інструктивно-ідеологічний часопис та відповідну літературу економічної тематики (випускав часопис «Самопоміч» і журнал «Економіст»), пропагуючи ідею кооперації.

Після заснування Крайового союзу ревізійного до статуту КСК внесли низку змін та виправлень (30 березня 1905 р.). Згідно з новим статутом, КСК надавав короткотермінові кредити для кооперативів – членів союзу, а

також виступав посередником між дрібними кооперативними організаціями й іншими установами, які надавали кредит (Крайовий Банк, Австро-Угорський Банк, Єднота чеських спожителень тощо). Справу парцеляцій союз передав створеному з його ж ініціативи в 1907 р. парцеляційному товариству «Земля». Справи іпотечного кредиту (іпотека – застава нерухомого майна, будівлі чи землі для отримання в банку, інших фінансових організаціях довготермінового кредиту) перебрало засноване в 1910 р. акційне товариство «Земельний банк гіпотечний» [4, 8].

Ілюстрацією динаміки розвитку союзу за 15 років його передвоєнного існування можуть служити дані, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка розвитку КСК упродовж 1899–1913 рр. [6–15, 19–23]

Рік	К-сть членів	Заявлені уділи (крон)	Власне майно		Виділений кредит		Ощадні внески (крон)	Зиск (крон)	Загальний оборот (крон)
			виплачено за вкладами (крон)	резервний фонд (крон)	вексельний (крон)	гіпотечний (крон)			
1899	258	19 250	18 361	528	101 563	52 720	183 994	968	692 431
1900	312	35 000	25 902	758	193 978	101 852	295 569	1 168	861 199
1901	358	42 980	32 010	1 007	259 298	116 461	376 171	3 123	858 698
1902	391	51 100	38 451	1 449	407 236	126 217	547 752	3 859	1 588 358
1903	448	62 050	48 789	2 575	688 517	133 279	756 405	3 751	2 359 227
1904	493	71 300	56 728	3 434	689 400	103 225	980 000	4 204	3 581 304
1905	517	82 000	66 138	4 523	887 541	99 907	1 126 625	5 047	5 706 827
1906	523	96 600	80 712	6 244	1,227 575	83 696	1 371 694	5 326	9 035 647
1907	570	114 150	97 383	8 823	1,470 793	76 156	1 498 780	7 625	10 312 979
1908	680	365 900	344 439	15 947	2,238 563	82 565	1 489 474	18 859	25 579 517
1909	740	543 200	521 216	24 634	2,771 836	1 031 223	1 763 955	27 392	43 728 321
1910	822	814 300	793 193	32 648	3,029 741	994 922	1 778 497	35 854	54 918 706
1911	858	1 040 750	1 018 658	40 962	3,023 654	800 033	2 001 590	47 642	56 559 486
1912	889	1 055 700	1 032 364	49 045	4 000 639	621 589	2 098 081	53 899	62 054 104
1913	906	1 077 000	1 053 363	56 731	3 900 983	363 422	1 706 199	57 536	105 935 386

Розвиток Крайового союзу кредитового був динамічним і багато в чому залежав від політичної ситуації в краї. Як бачимо з таблиці, вже через рік після заснування союз нараховував 258 членів, із них – 28 кредитних кооперативів, а у 1913 р. їх кількість зросла відповідно до 906 усіх членів товариства, в т. ч. 427 кредитних кооперативів. Це зростання сприяло збільшенню капіталу союзу, який напередодні Першої світової війни фактично мав повну монополію серед економічних товариств Східної Галичини, а на 1912 р. припадає пік його розвитку. Для порівняння: якщо у 1899 р. вклади в КСК становили 183 994 крон, то в 1912 р. – 2 098 081 крон. Таке збільшення вкладів було переконливим показником

економічної могутності КСК. Та вже в наступні роки кількість вкладів зменшилася. Це пояснюється загальним економічним спадом не лише у Східній Галичині, а й у всій Австро-Угорській імперії. Власне майно КСК впродовж аналізованого періоду також систематично зростало, і на 1913 р. становило 1 110 094 крон. Загальний оборот КСК у 1913 р. дорівнював 105 935 384 крони і 57 595 крон чистого прибутку [5, 41].

Суми позичок, що КСК надавав своїм членам, постійно зростали: зі 154 тис. 283 крон у 1899 р. до 4 млн. 622 тис. 228 крон у 1912 р. Кредит для кооперативів до 1912 р. був порівняно дешевим – під 5,5%, а для кас системи Райффайзена навіть 5%, для приватних осіб – 7% [24, 148].

Позичені гроші спрямовували переважно на кредитування української кооперації: ощадно-позичкових, споживчих, молочарських й універсальних товариств, а також на фінансування парцеляційних операцій та діяльність українських культурно-просвітніх організацій і установ. Лише за перших десять років своєї діяльності (1899–1909 рр.) КСК виділив: на будівництво бурси «Товариству Педагогічному» – 1900 крон, товариству «Просвіта» – 1500 крон, «Академічному Дому» – 200 крон, на будівництво українського національного театру – 3500 крон, «Народній лічниці» – 500 крон, «Захоронці» – 245 крон, робочому товариству «Зоря» – 270 крон, різним культурно-просвітнім інституціям близько 5000 крон [3, 143].

Такого успіху Крайовий союз кредитовий досягнув завдяки активній агітаційній роботі, виданню зразкового статуту та великої кількості спеціалізованої довідкової літератури, а також постійному успішному сприянню в отриманні дешевого кредиту в державних та кооперативних банках Австрії, Чехії, Галичини.

Величезне значення діяльності Крайового союзу кредитового дуже добре сформулював Т. Кормош на Першому просвітньо-економічному конгресі: «Не маючи багатої шляхти ані капіталістів, не могли би ми приступати до дальшої організації економічної, а то і до заснування спілок торговельних і промислових, продукційних рільничих та фабричних, бо до заснування такої спілки треба передовсім капіталу, якого з нікуди инде не добудемо, як лише від наших інституцій кредитових, тих збірників гроша» [18, 422].

Таким чином, створення наприкінці XIX століття Крайового союзу кредитового – першого західноукраїнського кооперативного союзу, який об'єднав та підпорядкував собі значну частину українських кредитних кооперативів, стало вирішальною організаційною передумовою розвитку західноукраїнської кооперації.

The reasons we analyzed the activity of «Crayovy Credit Soyuz» – credit cooperation financial and organizational centre of the Eastern Galicia at the end of the XIX – at the beginning of the XX century.

Key words: *credit cooperation, Eastern Galicia, cooperative society systems «Shultse Delich» and «Raifaisen», «Crayovy Credit Soyuz».*

Проанализировано деятельность «Краевого Союза Кредитового» – финансового и организационного центра украинской кредитной кооперации Восточной Галичины.

Ключевые слова: *кредитная кооперация, Восточная Галичина, кредитные общества системы «Шульце-Делич» и «Райффайзен», «Крайовый Союз Кредитовый».*

Література

1. Гелей С. Діяльність Крайового кредитного союзу в І-й половині ХХ ст. / С. Гелей // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб. статей. Т. II / За заг. ред. д-ра іст. наук, проф. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – С. 96–103.
2. Гелей С. Львів – столиця української кооперації / С. Гелей, Р. Пастушенко // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей). Т. 1. – Львів: Б. в., 1998. – С. 59–66.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософичної Секції НТШ / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство Української Кооперації, 1964. – 624 с.
4. Двадцять п'ять літ існування Краєвого Союзу Кредитового (1898–1923). – Львів: Накладом КСК, 1924. – 24 с.
5. Жук А. Українська кооперація в Галичині / А. Жук. – К.: Друкарня Другої Артїлі, 1913. – 60 с.
6. Звіт, замкнене рахунків і білянс «Краєвого Союзу Кредитового» стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за шестий рік адміністраційний 1904. – Львів, 1905. – 8 с.
7. Звіт, замкнене рахунків і білянс «Краєвого Союзу Кредитового» стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за семий рік адміністраційний 1905. – Львів, 1906. – 7 с.
8. Звіт, замкнене рахунків і білянс «Краєвого Союзу Кредитового» стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за осьмий рік адміністраційний 1906. – Львів, 1907. – 8 с.
9. Звіт, замкнене рахунків і білянс «Краєвого Союзу Кредитового» стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за дев'ятий рік адміністраційний 1907. – Львів, 1908. – 8 с.
10. Звіт, замкнене рахунків і білянс Краєвого Союзу Кредитового, стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за десятий рік адміністраційний 1908. – Львів, 1909. – 11 с.
11. Звіт, замкнене рахунків і білянс Краєвого Союзу Кредитового, стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові, за одинадцятий рік адміністраційний 1909. – Львів, 1910. – 8 с.